

MINNA HARJULA

Kelvoton valtiokansalaiseksi?

**Yleisen äänioikeuden rajoitukset ja
äänioikeusanomukset Suomessa
1906–17**

**Kuinka yleinen sata vuotta sitten säädetty
yleinen äänioikeus käytännössä oli? Minna
Harjula tarkastelee äänioikeuden rajoittami-
sen perusteita ja selvittää, keitä äänioikeut-
ta vaille jätetyt olivat.**

■ Yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden toteuttamisen myötä Suomessa siirryttiin vuonna 1906 Euroopan vanhakantaisimmas- ta säätyedustuksesta maanosan demokraat- tisimpaan edustuslaitokseen. Äänioikeutet- tujen määrä kymmenkertaistui, kun naisten ohella myös teollisuustyöväkeen, torpparei- hin ja tilattomiin kuuluvat miehet saivat vaalioikeuden eli mahdollisuuden äänestää ja vaalikelpoisuuden eli oikeuden asettua eh- dokkaaksi valtiollisissa vaaleissa.¹ Reformin radikaalisuus ja odottamattoman nopea to- teutus ovat jättäneet vähälle huomiolle sen seikan, että yleisen äänioikeuden periaat- teesta huolimatta edelleen osa suomalaisista rajattiin uudistuksen ulkopuolelle.² Vaik- ka äänioikeus annettiin periaatteessa jokai- selle 24 vuotta täyttäneelle Suomen kansa- laiselle, nimettiin valtiopäiväjärjestyksessä seuraavat kriteerit, joiden nojalla yksilö voi- tiin sulkea vaalioikeuden ulkopuolelle:

- maksamattomat kruununverot (voimassa vuoteen 1928)
- konkurssitila (1928)
- vakinainen sotapalvelus (1944)
- vakinainen köyhäinhoito (1944)
- kansalaisluottamuksen menetys rikostuo- mion lisärangaistuksena (1969)
- holhouksenalaisuus (1972)
- irtolaisuus kolme vuotta työlaitostuomion jälkeen (1972)
- hengillekirjoittamattomuus (1972)
- vaalirikos (1995).³

Kun valtaosa vaaliesteistä purettiin vasta 1970-luvulle tultaessa ja pitkälti samanlaiset kriteerit asetettiin 1910-luvun lopulla myös

1. Irma Sulkunen (1997) 'Naisten äänioikeus meillä ja muualla', teoksessa Pirjo Markkola & Alexandra Ramsay (toim.) *Yksi kamari – kaksi sukupuolta. Suomen eduskunnan ensimmäiset naiset*, Helsinki: Eduskun- nan kirjasto, 11–25; Pirkko Koskinen (1997) 'Äänioi- keuden lainsäädäntöhistoriaa', teoksessa teoksessa Pirjo Markkola & Alexandra Ramsay (toim.) *Yksi ka- mari – kaksi sukupuolta. Suomen eduskunnan ensim- mäiset naiset*, Helsinki: Eduskunnan kirjasto, 26–41.

2. Äänioikeuden ehdoista ks. Marjatta Rahikainen (1995) 'Miten kansakunta pidetään puhtaana: rotuhy- gienia ja äänioikeuden epääminen', teoksessa Anne Ahonen (toim.) *Kansakunnat murroksessa. Globalisoi- tumisen ja äärioikeistolaistumisen haasteet*, Tampere: Rauhan- ja konfliktintutkimuskeskus, 15–37; Markku Mattila (1999) *Kansamme parhaaksi. Rotuhygieniä Suomessa vuoden 1935 sterilisointilakiin asti*, Bibliotheca Historica 44, Helsinki: SHS, 100–107; Markku Mattila (2003) 'Rotuhygieniä ja kansalaisuus', teokses- sa Ilpo Helén & Mikko Jauho (toim.) *Kansalaisuus ja kansanterveys*, Helsinki: Gaudeamus 2003, 112–116; Tuttu Tarkiainen (1971) 'Eduskunnan valitseminen 1907–1963', teoksessa *Suomen kansanedustuslaitoksen historia IX*, Helsinki: Eduskunnan historiakomitea, 28–55.

3. VPJ 1906 § 5; Lauri Tarasti (1987) *Suomen vaalilain- säädäntö*, Vantaa: Kunnallispaino, 42–57; Lauri Taras- ti & Heimo Taponen (1996) *Suomen vaalilainsäädän- tö*, Helsinki: Edita, 56–57.

kunnallisvaalien ehdoksi,⁴ poliittisen osallistumisen rajaamisesta muodostui Suomessa pitkäaikainen ja itsestään selvä käytäntö.

Mitkä olivat äänioikeuden rajoittamisen lähtökohdat ja miten näitä periaatteita sovellettiin käytäntöön? Äänioikeuskriteerien tulkinnanvaraisuudesta kertoo se, että senaatin oikeusosastoon saapui vuosittain lukuisia anomuksia kansalaisilta, jotka kokivat tulleen oikeudettomasti poissuljetuksi äänioikeuden piiristä. Olen valinnut lähemmän tarkastelun kohteeksi vuoden 1908 vaalit, joissa – äänioikeusanomusten määrän noustessa edellisvuoden 64:stä yli tuhannen⁵ – ensimmäisen kerran laajamittaisesti testattiin ja määriteltiin vaalioikeusteiden tulkintalinjat. Vuoden 1908 vaalit ovat eduskunnan historiassa sikäli poikkeukselliset, että äänioikeutettujen määrä laski edellisestä vuodesta ilman näkyvää syytä.⁶ Keskityn tarkastelussa Hämeen lääniin, joka suurlakon aikana marraskuussa 1905 nousi yhdeksi äänioikeuskamppailun keskusalueeksi.

On ilmeistä, että valtiollisen äänioikeuden merkitys korostui juuri suurlakon jälkeisinä vuosina, sillä kunnallisvaaleja säätelevä vuoteen 1917 asti Euroopan vanhanaikaisimmaksi nimetty lainsäädäntö.⁷ Valtiollinen äänioikeus oli siten monelle ainoa lakisääteinen poliittisen vaikuttamisen keino. Äänioikeudessa tiivistyivätkin näkemykset kansalaisen oikeuksista ja velvollisuuksista, ja äänioikeuden luoma aktiivinen poliittinen kansalaisuus eli valtiokansalaisuus sijoittui kansalaisuuden hierarkian huipulle.⁸

Yleinen äänioikeus vain ehdot täyttävälle

Samalla kun ajatus yleisestä äänioikeudesta hyväksyttiin Suomessa laajoissa kansalaispiireissä ja puolue-elimissä vuonna 1906 varsin yksimielisesti, lähes yhtä itsestään selvänä nähtiin silti tarve asettaa äänioikeudelle joitain ehtoja. Ehtoja asetettiin jo suurlakkoviikolla 1905 hyväksytyssä punaisessa julistuksessakin, sillä oikeus kansalliskoukusedustajien valintaan haluttiin antaa jokaiselle 21 vuotta täyttäneelle *hyvämainiselle* Suomen kansalaiselle.⁹ Esimerkiksi valtiosääntöoikeuden auktoriteetiksi nous-

sut nuorsuomalainen Rafael Erich leimasi vaatimukset kaikkien ehtojen poistamisesta perusteiltaan köykäisiksi, ”äärimmäisen, niskansa taittavan radikaalisuuden” sekä ”kokemattomuuden ja melkoisen itsekylläisyyden” tuloksiksi:

”Sellaisten periaateenvastaisten, alhaista kehitys- ja virheellistä käsityskantaa todistavain ehdotusten (...) jotka luulotellun yhtäläisyyden ja tasa-arvoisuuden nimessä suorastaan vaativat *kaikkien* tällaisten ’rajoitusten’ poistamista, täytyy omaan mahdottomuuteensa raueta.”¹⁰

Aikakauden oikeusoppineiden mukaan rajoitukset vaaransivat yleisen äänioikeuden periaatteen vain silloin, kun kokonaiset kansalaisryhmät jäivät pysyvästi vaille äänioikeutta asemansa, varallisuutensa tai sivistystasonsa takia. Äänioikeuden yleisen luonteen katsottiin sen sijaan säilyvän, vaikka jotkut kansalaiset ”erityisesti nimitetyistä syistä” eivät sitä nauttineet. Äänioikeuden ulkopuolelle voitiin näin ollen rajata henki-

4. Hannu Soikkanen (1966) *Kunnallinen itsehallinto kansanvallan perusta. Maalaiskuntien itsehallinnon historia*, Helsinki: Maalaiskuntien liitto 1966, 432–452, 483–496.

5. *Tidskrift, utgifven av Juridiska Föreningen i Finland, Bilaga 1908* Kort redogörelse för Kejsarliga Senatens Justitie-Departements utslag och domar för 1907 (lyhenne TJFF 1908); *Tidskrift, utgifven av Juridiska Föreningen i Finland, Bilaga A 1910*. Kort redogörelse för Kejsarliga Senatens Justitie-Departements utslag år 1908 (TJFF 1910).

6. SVT XXIX Vaalitulasto 1–9 1907–1919. Poikkeusvuosista ks. Tarkkiainen (1971) 198–199.

7. Esim. Ismo Pohjantammi (2003) ’Edustus’, teoksessa Matti Hyvärinen et al (toim.) *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*, Tampere: Vastapaino, 390–398.

8. Esim. R. Erich (1908) ’Yleisen äänioikeuden ’rajoituksista’, *Lakimies* 1908, 111–137. Ks. Irma Sulkunen (1987), ’Naisten järjestäytyminen ja kaksijakoinen kansalaisuus’, teoksessa Risto Alapuro et. al (toim.) *Kansa liikkeessä*, Helsinki: Kirjayhtymä, 157–172; Irma Sulkunen (2005) Suurlakko ja naisten äänioikeus, <http://www.aanioikeus.fi/artikkelit/suurlakko.htm>

9. Hannele Kurki (1986) *Naisten äänioikeus 80 vuotta*, Tasa-arvoasiain neuvottelukunta, monisteita 1/1986, http://www.aanioikeus.fi/pdf/naisten_aanioikeus_80vuotta.pdf; O. Seitkari (1958) ’Edustuslaitoksen uudistus 1906’, teoksessa *Suomen kansanedustajien historian historia* V, Helsinki: Eduskunnan historiakomitea, 144–146; Julistuskirja Suomen kansalle 1.11.1906. <http://www.uta.fi/koskivoimaa/dokut/pjulistus.htm>

10. Erich (1908) 114, 137.

löt, joiden ”oikeudellisessa minässä” oli ”yksityistapauksellisesta syystä” jokin kelpoisuuden riistävä este. Tavoitteena oli kuitenkin asettaa vain harvoja, helposti täytettäviä ja mieluusti määräaikaista rajoituksia.¹¹

Äänioikeusehtojen välttämättömyyttä perusteltiin valtiollisten oikeuksien erityisluonteella. Professori Rafael Erich painotti, että koska yksilö ei harjoittanut valtiollisia eli poliittisia oikeuksia omaksi edukseen vaan julkisen edun nimissä, ei kukaan voinut olla tällaisen oikeuden subjektina pelkän kansalaisuussuhteensa perusteella. Valtiollisen oikeuden käyttö edellytti ”yksilön siveellisestä vapaata, itsetietoista ja persoonallista toimintaa valtion yksilöä korkeampia tarkoituksia varten”. Koska itse luonto asetti rajoja, oli Erichin mukaan selvää, että osa kansasta oli arvoton ja kyvytön äänestämään. Jopa äänioikeuden epäämistä tärkeämpänä nähtiin se, ettei ”ilmeisesti yhteiskunnallisesti ala-arvoisia ja sellaisiksi julkisesti leimattujakin henkilöitä” voinut päätyä kansanedustajiksi.¹²

Argumenteissa voidaan nähdä yhtymäkohtia rotuhygieniseen ajatteluun, joka kantoi huolta perimältään heikon kansanosan lisääntymisestä. Vuoden 1918 sisällissodan jälkeen suomalaiset rotuhygienian johtohahmot ehdottivatkin jopa koko yleisen äänioikeuden kumoamista luonnonvastaisena ja siirtymistä biologisen kelpoisuuden mukaan porrastettuihin poliittisiin oikeuksiin. Yhtä lailla hyödyllisyyden ja arvokkuuden korostaminen kytkeytyy aikakauden työteliäisyyttä ja omillaan toimeentulemistä korostaviin taloudellisiin arvoihin.¹³ Joka tapauksessa äänioikeudettomiin kytkettiin passiivisuuden, kelvottomuuden ja alemmanasteisuuden leima.

Vuoden 1906 vaalioikeusesteet

Vuoden 1906 valtiopäiväjärjestykseen kirjatut esteperusteet eivät olleet mullistava uutuus sikäli, että ne noudattivat vuoden 1869 valtiopäiväjärjestyksen mallia. Onkin merkillepantavaa, että esikuva äänioikeuden rajoituksiin poimittiin harvainvaltaiseksi tuomitusta vanhasta järjestelmästä. Vaikka ehtojen sisältö herättikin ristiriitoja sekä uudis-

tusta valmistelleessa, kaikkia puolueyhmiä edustavassa komiteassa että perustuslakivaliokunnassa, lopputulokseen vaikutti pelko siitä, että vähäisetkin muutokset saattaisivat vaarantaa koko valtiopäiväreformin.¹⁴

Vuoden 1869 mallin mukaan äänioikeusesteiksi kirjattiin ilman laajempaa keskustelua hengillekirjoittamattomuus ja holhouksenalaisuus. Henkikirjoitusehto, jonka tarkoituksena oli rajata äänestäjien joukko maassa asuviin Suomen kansalaisiin, miellettiin käytännössä välttämättömäksi ja sisällöltään ongelmattomaksi. Tosin eduskuntakomiteassa Yrjö Sirola otaksui ehdon tuottavan hankaluuksia työ- tai tutkimusmatkoilla käyville sekä niille, jotka jäivät pois kirjoista henkikirjoittajien laiminlyöntien takia. Holhouksenalaisuus puolestaan kosketti sellaisia täysi-ikäisiä mielisairaita, juoppoja ja vanhuudenheikkoja, jotka todettiin kykenemättömiksi hallitsemaan omaisuuttaan. Koska holhouksenalainen oli kykenemätön ryhtymään yksityisoikeudellisiin toimiin, ei hänen myöskään katsottu olevan oikeutettu äänestämään.

Varsin itsestään selvästi äänioikeudettomien joukkoon sisällytettiin edelleen myös kansalaisluottamuksen menettäneet eli ne, jotka rikostuomion seurauksena olivat ”hyvää mainetta vailla” tai ”kelvottomia maan palvelukseen” tai ”toisen asiaa ajamaan”. Kansalaisluottamuksen pysyvä menetys seurasi valtio- ja maanpetoksesta. Lisäksi mm. murhan, varkauden, parituksen tai väärän valan lisäseurauksena oli luottamuksen menettäminen 1–15 vuodeksi. Kansalaisluottamus evättiin niin ikään esimerkiksi lahjoman vastaanottaneelta virkamieheltä tai vastapuolta raskauttavasti auttaneelta asianajajalta.¹⁵ Myös vaalirikokseen – äänien kauppaamiseen, useassa paikassa äänestämiseen ja vaalivapauden häiritsemiseen – syyllistyneiden äänioikeuden epääminen miellettiin kansan oikeustajun mukaiseksi.

Keskustelua herätti sen sijaan kysymys siitä, tuliko verojen maksamattomuus ja konkurssitila asettaa edelleen äänioikeusesteeksi. Eduskuntakomitea jätti asian ratkaisematta ja kirjasi mietintöönsä sekä näitä ehtoja puoltavan että vastustavan vaihtoehdon. Lopulta vaalioikeutta vaille jätettiin

sekä ”se joka on luovuttanut omaisuutensa velkojainsa tyydyttämiseksi, kunnes hän on pesäntilansa valallaan vahvistanut” että ”se, joka muun syyn kuin kunnallishallituksen todistuksella näytetyn varattomuuden tähden on jättänyt suorittamatta hänen maksettavakseen pannut kahden lähinnä edellisen vuoden kruununverot”.

Konkurssiprosessissa vaaliesteen todettiin esiintyvän yleensä vain parin viikon ajan, mutta veroehdolla katsottiin olevan laaja merkitys. Kruununveroihin sisältyi 1900-luvun alussa maaveron lisäksi jokaisen 16–63-vuotiaan maksettavaksi säädetty henkiraha, jonka suuruus oli mieheltä 2 markkaa ja naiselta 1 markka vuodessa. Veron alhaisen tason takia ehdon onkin todettu kohdistuneen varallisuuden sijaan ennen muuta moraliin. Ehtoa puoltavat tähdensivätkin, että henkirahan laiminlyönti johtui usein velvollisuudentunnon puutteesta. Vastapuoli korosti kuitenkin, että vero jäi usein epähuomiossa maksamatta ja että veronsa laiminlyönytkin kantoi monia muita yhteiskunnallisia velvoitteita. Varsinkin sosiaalidemokraatit pitivät vähävaraisiin kohdistuvaa ehtoa epäoikeudenmukaisena ja väärinkäytöksiin aihetta antavana. Yrjö Mäkelinin mukaan varattomuustodistus oli häpeäraugaistus, joka karsi vaalioikeuden käyttäjät:

”Onhan yleisesti tunnettua, että ihmiset ainoastaan äärimmäisen hädän pakottamina turvautuvat köyhyyden todistuksiin, ja sellaista hätää ei valtiollinen ja yhteiskunnallinen harrastus voine synnyttää, olkoonpa se kuinka suuri tahansa.”¹⁶

Vuonna 1906 säädettiin lisäksi kolme täysin uutta äänioikeusestettä. Vakinaisen asepalveluksen asettaminen vaaliesteeksi merkitsi sitä, että aatelin ja ritariston jäsenenä säätyvaltiopäiville aktiivisesti osallistuneet upseerit suljettiin äänioikeuden ulkopuolelle. Alempi sotaväki oli jo säätyvaltiopäivien aikana ollut vailla äänioikeutta. Kun Suomessa asevelvollisuus yleensä suoritettiin ennen äänioikeusikärajaksi määritettyä 24 ikävuotta ja kun sitä paitsi asevelvollisuuden toimeenpanosta oli vuonna 1903 luovuttu, ei säännöksellä ollut tältä osin lain

säättämishetkellä käytännön merkitystä. Ehtoa perusteltiin muiden maiden esimerkillä, tarpeella pitää armeija poliittisten kiistojen ulkopuolella sekä alemman sotaväen kuuliaisuussuhteella, jonka katsottiin estävän itsenäiset poliittiset ratkaisut.

Vaivaishoidokit ja irtolaiset – jotka säätyvaltiopäivien aikana olivat itsestään selvästi rajautuneet äänestäjien joukosta pois – suljettiin niin ikään äänioikeuden ulkopuolelle. Eduskuntakomitean vanhasuomalaisen ja sosiaalidemokraattien enemmistö tosin painotti, että moni kunnan kansalainen saattoi vanhuus- ja työkyvyttömyysvakuutuksen puuttuessa ikääntyessään joutua ilman omaa syytään vaivaisavun varaan:

”On luonnotonta, jopa osaksi rikollistakin, jos tuollaiset kunnan kansalaiset merkitään elämänsä ehtoolla siten, että heiltä riistetään kaikki se mikä tekee ihmisen kansalaiseksi. Jos siten menetellään, niin silloin suorastaan rangaistaan ihmisiä heidän köyhyytensä tähden, ja eihän köyhyys toki ole rikos.”¹⁷

Komitean perustuslailliset katsoivat kuitenkin, ettei vaivaishoitolaisilla kunnan apuun turvautuvina voinut olla riittävää itsenäisyyttä äänestyspäätökseen. Vaivaisavun varassa elävä henkilö oli näet vaivaishoitolautakunnan ”edusmiehen ja isännänoikeuden” alaisena. Niin perustuslakivaliokunnassa

11. Erich (1908) 119, 136; Y. W. Puhakka (1924) ’Äänioikeus’, teoksessa *Valtiötieteiden käsikirja* IV, Helsinki: Tietosanakirja-osakeyhtiö, 703; Onni Hallsten (1924) ’Vaalijärjestelmät’, teoksessa *Valtiötieteiden käsikirja* IV, Helsinki: Tietosanakirja-osakeyhtiö, 296.

12. Erich (1908) 121, 126, 131–132 alaviite.

13. Mattila (1999) erit. 100–107; Pohjantammi (2003) 386–389.

14. VPJ 1869 § 14; VPJ 1906 § 5; Kom.miet 1906:12; Seitkari (1958). Luku pohjautuu em. ohella teoksiin: Tarkiainen (1971) 28–53; Iivar Ahava (toim.) (1914) *Suomen suuriruhtinaanmaan valtiopäiväjärjestys ja eduskunnan työjärjestys*, Porvoo: WSOY, 14–23; Rafael Erich (1924) *Suomen valtio-oikeus* I, Helsinki: Otava, 274–279; Esko Hakkila (1939) *Suomen tasavallan perustuslait sekä eräitä niihin liittyviä lakeja, asetuksia ja säännöstöjä*, Porvoo: WSOY, 378–395.

15. Suomen Suuriruhtinaanmaan Rikoslaki 19.12.1889 nro 39, erit. 2 luku § 11, § 14.

16. VP 1905–06, Asiakirjat II, Perustuslakivaliok. miet. nro 1, vastalause I, 4.

17. VP 1905–06, Asiakirjat II, Perustuslakivaliok. miet. nro 1, vastalause I, 5–6.

kuin säädyissäkin ehdotukset vaivaishoidon sivuuttamisesta hävisivät äänestykset, ja komitean vähemmistön näkemyksen mukaisesti vakinainen vaivaishoito kirjattiin vaaliteeksi.

Työlaitoksesta vapautettujen irtolaisten äänioikeuden epääminen kolmeksi vuodeksi sai Yrjö Mäkelinin arvostelevaan sekä äänioikeudettomuuden pitkää kestoja että sen kohdistumista tuomion jälkeiseen aikaan. Hän piti koko irtolaisasetusta vanhanaikaisena ja totesi sen asettavan työttömät köyhät epäoikeudenmukaiseen asemaan.¹⁸ Eduskuntakomitea ei kuitenkaan millään tavalla perustellut ehdottamansa säädöksen tarpeellisuutta. Vieläkin itsestään selvempänä komitea näki mielenvikaisten ja rangaistuslaitoksissa olevien äänioikeudettomuuden, sillä näitä ryhmiä ei katsottu tarpeelliseksi edes kirjata lakiin. Komitea totesi, ettei mielenvikainen voinut ryhtyä mihinkään laillisesti pätevään tekoon. ”Ilmeinen mielipuolisuus tai mielenhäiriö” oli siten ”tosiasiallinen” äänioikeuden este. Koska suljetussa laitoksessa ei puolestaan ollut mahdollista äänestää, olivat vangitut ja pakotyöhön tuomitut – samoin kuin kaikki muutkin laitoksissa olevat, joilla ei ollut mahdollisuutta saapua äänestyspaikalle – käytännössä äänioikeutta vailla.¹⁹

Äänioikeudesta evätyt: marginaalinen joukko?

Äänioikeusehtojen välttämättömyyttä puoltaneet vähätelivät vaaliteiden käytännön merkitystä: rajoitusten todettiin merkitsevän ”tuiki vähäistä valitsijakunnan supistusta”, millä ei katsottu olevan sanottavaa vaikutusta vaalien tulokseen. Marjatta Rahikainen on kuitenkin painottanut, että säännöksillä oli selvä käytännöllinen funktionsa: ”lain säätäjät tiesivät mitä tekivät”.²⁰

Äänioikeusuudistus antoi äänioikeuden 1,27 miljoonalle suomalaiselle. Kun uudistus merkitsi koko poliittisen kentän mullistusta, valtaapitävät halusivat karsia agitatioille alttiiden äänestäjien joukon minimiin. Tätä tarkoitusta palveli äänioikeusikärajan korottaminen eduskuntakomitean enemmistön ehdottamasta 21:stä 24 vuoteen. Korotusta perusteltiinkin nuorten – erityisesti

naisten – harhaanjohtettavuudella ja arvostelukyvyyttömyydellä. Säätyvaltiopäiville osallistuneet 21–23-vuotiaat varakkaat porvaris- ja talonpoikaismiehet menettivät siten etuutensa ja ikärajan noston laskettiin karsineen noin 170 000 äänestäjää. On myös huomattava, että työväestöstä puolet oli tuolloin alle 25-vuotiaita ja siten vailla äänioikeutta.²¹

Äänioikeuden ulkopuolelle jäivät myös ne etniset vähemmistöt, joilla ei ollut Suomen kansalaisuutta. Periaatteessa kansalaisuutta oli mahdollista hakea, kun oli asunut maassa kolmen vuoden ajan, lausunut uskollisuudenvalan sekä maksanut eräät maksut. Lisäehtona oli hyvä maine, itsensä ja perheensä elättäminen sekä kristinuskon tunnustaminen. ”Vääräoppiset” juutalaiset, joita oli Suomessa vajaa 1 200 sekä noin 500 hengen tataariväestö rajautuivat siten automaattisesti kansalaisuuden ulkopuolelle. Juutalaiset saivat mahdollisuuden hakea Suomen kansalaisuutta vasta vuonna 1918. Myös tataarit saivat kansalaisoikeudet Suomen itsenäistyessä. Emämaa Venäjän alamailla kansalaisuuden hankkimisen ehdot olivat muita lievemmat, mutta samalla he menettivät asemansa keisarikunnan kansalaisina. 1900-luvun alussa Suomen kansalaisoikeudet hankkineita venäläisiä on laskettu olleen noin 6 000 henkeä.²²

Mustalaisten osalta tilanne oli se, että heihin kohdistuvan erityislainsäädännön kumoutuessa 1880-luvulla maassa asuvat ja täällä syntyneet mustalaiset miellettiin Suomen kansalaisiksi. Selvä ero tehtiin ulko-

18. VP 1905–06, Asiakirjat II, Perustuslakivaliok. miet. nro 1, vastalause I, 6–7.

19. Ennakoäänestäminen laitoksissa mahdollistui 1970-luvulle tultaessa. Tarasti (1987) 66–68.

20. Kom.miet. 1906:12, 68; Erich (1908) 131; Rahikainen (1995) 31.

21. Kom.miet. 1906:12, 65–67; Seitkari (1958) 94–97, 138–141; Tarkiainen (1971) 20–27; Pertti Haapala (1995) *Kun yhteiskunta bajosi. Suomi 1914–1920*, Helsinki: Painatuskeskus, 143.

22. Lainvalmistelukunnan ehdotus asetukseksi Venäjän alamaisten äänioikeudesta Suomen kunnassa ynnä perustelut 1910:1, 4–7; F. O. Lilius (1910) ’Juutalaiskysymys’, teoksessa *Yhteiskunnallinen käsikirja*, Helsinki: Kansanvalistusseura, 76–78; Laki mooseksenuskolaisista 12.1.1918 nro 7; Antti Häkkinen & Miika Tervonen (2005) ’Johdanto: vähemmistöt ja köyhyys Suomessa 1800–1900-luvuilla’, teoksessa Antti Häkkinen

maiden mustalaisiin, joiden maahanmuutto pyrittiin estämään passisäädöksillä. Suomen mustalaisten osalta ongelmana oli kuitenkin se, ettei heitä kiertelevän elämäntavan vuoksi aina kirjattu henkikirjoihin. Vuosisadan vaihteessa arvioitiin, että 1550:n viranomaisrekistereihin merkityn mustalaisen lisäksi maassa oli ainakin 500 ”kirjaamaton-ta” mustalaista, jotka siten – iästään riippumatta – jäivät vaille äänioikeutta.²³

Saamelaisten puolestaan on jo 1700-luvulla todettu osallistuneen valtiopäivämiesten valintaan talonpoikaissäädyn edustajina. Kun pohjoiset rajat sulkeutuivat vuoteen 1889 mennessä, oli paimentolaiselämää viettävien valittava, minkä valtion alaisuuteen he kuuluivat. Suomeen jääminen edellytti heiltäkin uskollisuudenvaalaa sekä kirjoihin merkitsemistä. Saamelaisten on tosin todettu siirtyneen pitkään valtiosta toiseen ja liikkuneen ”paljolti vain henkikirjoissa”. Kun kuitenkin Suomen kunnallishallinto ulottui saamelaisalueelle jo 1800-luvun lopulla ja saamelaiset merkittiin henkikirjoihin omana kokonaisuutenaan, on ilmeistä että äänioikeuden ehdot täytyivät useimpien noin 1 500 saamelaisen osalta. Kiinnostus äänioikeuden käyttämiseen oli kuitenkin Lapissa vähäistä: äänestysprosentti jäi ensimmäisissä eduskuntavaaleissa 30:een.²⁴

Äänioikeuden ulkopuolelle jääneiden äänestysikäisten Suomen kansalaisten kokonaismäärää on mahdoton laskea yksiselitteisesti. Äänioikeuden pohjana olevat vaaliluettelot tehtiin henkikirjojen pohjalta, mutta henkikirjoitetun väestön ikäjakamasta ei ole saatavissa tietoa. Kaikista henkikirjoitetuista peräti 53–56 % jäi 1900-luvun alussa ilman äänioikeutta, mutta luvun suuruus selittyi alaikäisten osuudella. Kirkonkirjatietojen perusteella voidaan puolestaan laskea, että äänioikeutta vaille jäi 1900-luvun alussa noin 11–15 % äänioikeusikäisistä. Kun kirkonkirjojen ja henkikirjojen sisältämän väkimäärän erotus saattoi olla jopa 150 000 henkeä, on luvun tarkkuuteen suhtauduttava varauksella. Joka tapauksessa esimerkiksi vuonna 1908 kirkonkirjojen pohjalta laskettu luku merkitsee noin 200 000:ta äänioikeusikäistä henkilöä.²⁵

Yksittäiset tilastotiedot puolestaan osoit-

tavat, että yksinomaan verojen laiminlyönti ja vaivaishoitolaisuus kosketti vähintään 140 000 äänestäjää.²⁶ Lisäksi kansalaisluottamuksen menetti vuosittain yli tuhat rikollista, irtolaistuomiosta vapautui noin 750 ja holhouksenalaiseksi julistettiin noin 300 henkeä vuodessa. Jos mukaan lasketaan myös laitoshoidokit ja mielisairaajat, nousee koko joukon laajuus ainakin 150 000–160 000:een.²⁷ On toki selvää, etteivät läheskään kaikki äänioikeuden ulkopuolelle suljetut edes olleet halukkaita äänestämään, sillä äänestysprosentti jäi 1900-luvun alun vaaleissa 62–70:n tuntumaan. Silti se, että vuoden 1908 vaaleissa annettiin yhteensä hieman yli 800 000 ääntä ja jo 100 000 ääntä olisi voinut muuttaa vaalien lopputuloksen,²⁸ kertoo äänioikeusesteiden käytännön merkityksestä.

Vuosi 1908: äänioikeuskiistojen tulva

Äänioikeudelle annetusta merkityksestä kertoo se, että vuonna 1908 koko maassa

et. al (toim.) *Vieraat kulkijat – tutut talot. Näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa*, HArk 120, Helsinki: SKS, 24; Pekka Nevalainen (1999) *Viskoi kuin luoja kerjäläistä. Venäjän pakolaiset Suomessa 1917–1939*, Helsinki: SKS, 15.

23. Panu Pulma (2006) *Suljetut ovet. Pohjoismaiden romanipolitiikka 1500-luvulta EU-aikaan*, Hist. tutk. 228, Helsinki: SKS; Kom.miet. 1900:3.

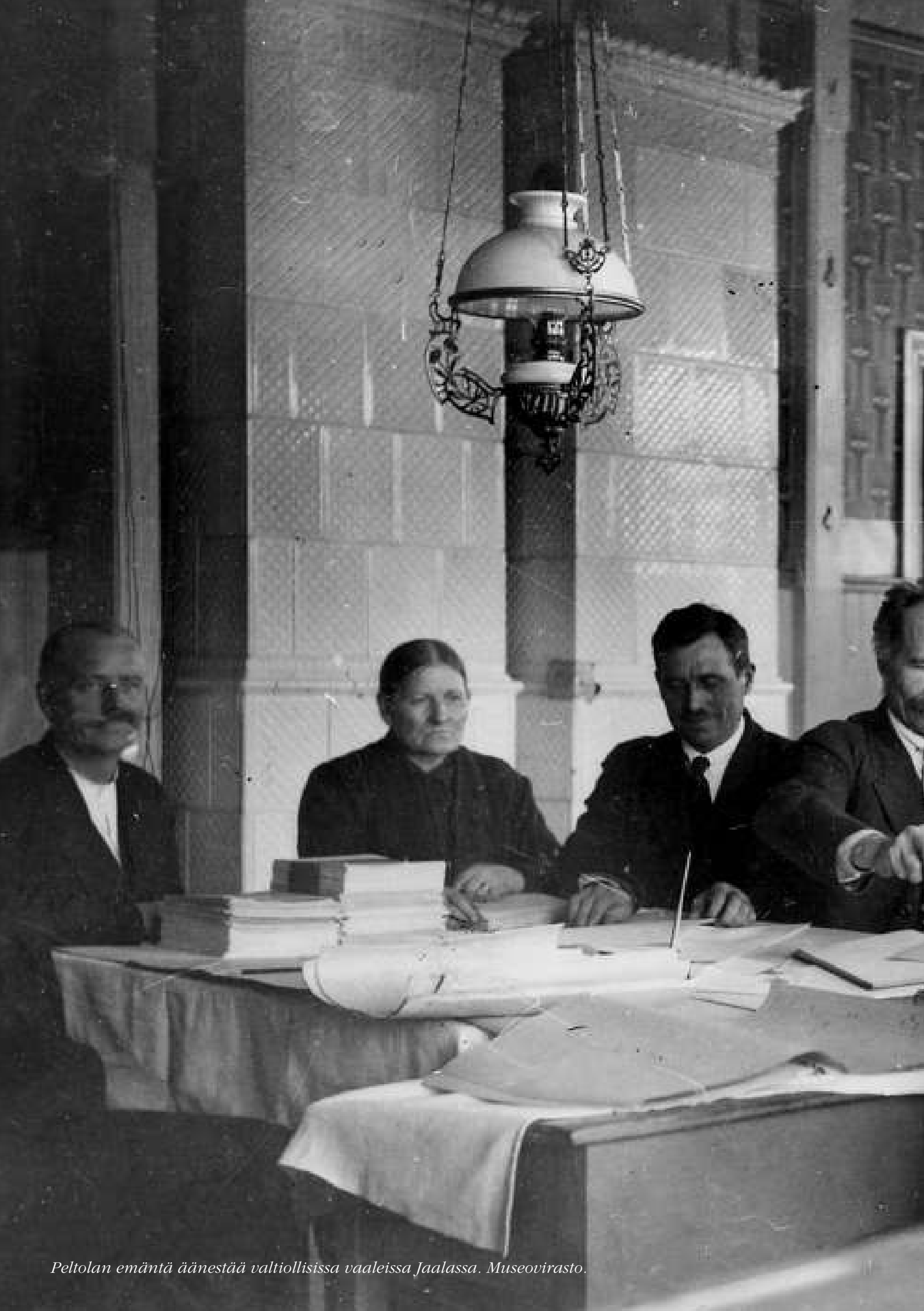
24. Kaisa Korpijaakko-Labba (2000) *Saamelaisten oikeusasemasta Suomessa*, Diedut 1/1999, Kautokeino: Sami Instituutti, 36–37, 103, 142–147, 171–186; Veli-Pekka Lehtola (1997) *Saamelaiset. Historia, yhteiskunta, taide*, Inari: Kustannus-Puntsi, 36–37; Teuvo Lehtola (1998) *Kolmen kuninkaan maa: Inarin historia 1500-luvulta jälleenrakennuksen aikaan*, Inari: Kustannus-Puntsi, 164–179. Esim. Norjan Lapista Suomeen muuttaneet porolappalaiset tulkittiin kuitenkin vierasmaalaisiksi kunnes heille hankittiin Suomen kansalaisuus vuonna 1914. Teuvo Lehtola (1996) *Lapinmaan vuositubannet. Saamelaisten ja Lapin historia kivikaudelta 1930-luvulle*, Inari: Kustannus-Puntsi, 184–188, 205–207; SVT XXIX 1 1907–08, 9–10.

25. SVT XXIX 8 1917, 1, 5–6.

26. Kom.miet. 1906:12, 70; SVT XXI A Köyhäinhuoltilasto 16 1908.

27. SVT XXIII Oikeustoimi 11–18 1902–1908; STV 1910, 422–423, 436–437, 438–439; Minna Harjula (1996) *Vaillinaisuudella vaivatut. Vammaisuuden tulkinnat suomalaisessa huoltokeskustelussa 1800-luvun lopulta 1930-luvun lopulle*. Bibliotheca Historica 15, Helsinki: SHS.

28. Sosiaalidemokraatit saivat 310 826 ääntä ja suomalainen puolue 205 892 ääntä. SVT XXIX 1 1907–08, 11.

Peltolan emäntä äänestää valtiollisissa vaaleissa Jaalassa. Museovirasto.

1 317 henkilöä pyrki äänioikeusanomuksella peräämään oikeuksiaan.²⁹ Luku on toki äänioikeutta vaille jääneiden määrään suhteutettuna varsin pieni, mutta valmius virallisen päätöksen kiistämiseen on sinänsä merkillepantava seikka. Edellisvuoteen verrattuna anomusmäärä peräti kaksikymmentkertistui, mikä selittynee – valitusmahdollisuutta koskevan tiedon leviämisen ohella – sillä, että äänioikeutettujen määrä jäi 20 000 henkeä oletettua pienemmäksi. Vaikka vaalilastossa laskun otaksuttiinkin johduneen virheellisistä tiedonannoista eikä noin suuren joukon sisältymistä ”erinäisistä syistä johtuneisiin poispyyhkimisiin” pidetty luultavana, on myös mahdollista, että näitä epäoikeutetuiksi koettuja äänioikeuden poispyyhkimisiä tapahtui.³⁰

Käytännössä äänioikeusanomuksissa pyydettiin oikaisua vaaliluettelon virheellisyyksiin. Äänioikeuden määrittelyssä ratkaisevaan asemaan nousikin paikkakunnan henkikirjan pohjalta laadittu vaaliluettelo: jos henkilön nimi puuttui vaaliluettelosta, hänellä ei ollut oikeutta äänestää. Vaaliluetteloon kirjattu henkilö puolestaan oli oikeutettu äänestämään, vaikka hän vaaliluettelon virallistamisen jälkeen olisikin esimerkiksi joutunut holhouksenalaiseksi.³¹ Luettelon laatiminen kuului vaalilautakunnalle, jonka tehtävää hoiti kaupungissa maistraatti ja maaseudulla kunnallislautakunnan asettama viidestä vaalioikeutetusta jäsenestä koostuva elin. Nimismiehen tai kaupunginviskaalin läsnä ollessa, seurakunnan johdon antamien tietojen tuella vaalilautakunnan tuli poistaa luettelosta äänioikeutta vailla olevat ja lisätä puuttuvat henkilöt. Sen jälkeen luettelo piti asettaa julkisesti nähtäville kahden viikon ajaksi, jolloin vaalipiiriin kuuluvilla henkilöillä oli mahdollista tehdä kirjallisia oikaisupyynnöitä. Mikäli pyynnöitä esitettiin, asia siirtyi kuvernöörin ratkaistavaksi. Lopullisen päätöksen asiassa teki korkein oikeuselin eli senaatin oikeusosasto. Äänioikeusanomuksissa kansalaiset joutuivat siten haastamaan arvovaltaisen vaalilautakunnan ratkaisun. Vaalilautakunnan asemasta kertoo se, että kysymykseen ”onko vaalilautakuntain lausunnoilla jo yksistään täydellisesti riittävän todistuksen

Taulukko 1. Äänioikeusanomukset lääneittäin 1908

Lääni	Hakijoita	Promillea äänioikeutetuista
Uudenmaan	365	2,33
Hämeen	238	1,64
Oulun	126	1,09
Viipurin	171	0,81
Turun ja Porin	172	0,81
Kuopion	89	0,65
Vaasan	119	0,59
Mikkelin	37	0,42
Koko maa	1 317	1,04

Taulukko 2. Hämeen läänin kunnat, joista lähetettiin keskimääräistä enemmän äänioikeusanomuksia 1908

	Anomukset	Äänioikeutettuja	Promillea äänioikeutetuista
Messukylä	34	1 807	18,8
Lahti	12	1 301	9,2
Pirkkala	19	3 616	5,3
Tampere	69	17 231	4,0
Teisko	8	2 076	3,9
Kuhmalahti	4	1 137	3,5
Korpilahti	16	4 584	3,5
Kalvola	5	1 807	2,8
Ruovesi	14	5 589	2,5
Hollola	11	4 836	2,3
Humppila	2	1 199	1,7
Hämeen lääni yhteensä	238	144 969	1,6

voima” vastattiin *Lakimies*-lehdessä myönteisesti.³²

Anomusten alueelliset erot

Vuonna 1908 äänioikeusanomusten määrä vaihteli huomattavasti eri läänien ja paikkakuntien välillä (taulukot 1–2), minkä voidaan katsoa kertovan eroista eri alueiden vaaliluettelokäytäntöjen tai valitusaktiivisuuden suhteen. Keskimääräistä enemmän hakemuksia lähetettiin Uudeltamaalta ja Hämeestä, jotka olivat merkittäviä poliittisen toiminnan keskuksia suurlakon aikana.

Myös läänien sisällä valitusaktiivisuus kasautui tiettyihin kuntiin: Hämeessä 24 kunnasta ei tullut yhtään valitusta, kun taas 28 kunnan asukkaat peräsivät oikeuksiaan. Aktiivisimpia olivat Tampere sekä sen naapurikunnat Messukylä ja Pirkkala – joihin kumpaankin oli levittäytynyt Tampereen esikaupunkiasutusta – samoin kuin Lahti, joka sekin oli vilkkaan muuttoliikkeen ja esikaupunkiasutuksen leimaama teollisuuskaupunki.

Yleisesti ottaen ne kunnat, joissa äänioikeuskiistoja ei ilmennyt, olivat keskimääräistä pienempiä, harvaanasuttuja maatalouskuntia.³³ Vaikka laajamittainen poliittinen herääminen tapahtui Suomessa vasta vuoden 1905 suurlakon jälkeen, näyttää suurlakkoaktiivisuudella olleen yhteyttä kunta-laisten valmiuteen äänioikeutensa peräämiseen: noin 90 prosentissa anomuksia lähettäneistä hämäläiskunnista oli suurlakkovii-kolla lakkotoimintaa, kun vastaava luku äänioikeuskiistoilta välttyneissä kunnissa jäi 58 prosenttiin. Erityisen aktiivisia olivat ne kunnat, jotka hyväksyivät punaisen julistuksen sisällön.³⁴ Vastaavasti vuoden 1907 vaaleissa sosiaalidemokraattien erittäin vankan (yli 60 %) kannatuksen alueita oli äänioikeusanomuksia lähettäneistä kunnista puolet, mutta vain kolmannes niistä kunnista, joissa anomuksia ei kirjoitettu.³⁵

Äänioikeusanojien sukupuoli ja luokka

Vaikka äänioikeutettujen joukko oli Suomessa 1900-luvun alussa lievästi naisenemistöinen, oli vaalioikeutta vaille jääneiden joukossa enemmän miehiä. Kirkonkirjojen pohjalta laskettuna vuonna 1908 vaalioikeutta vailla oli 16 % äänioikeusikäisistä miehistä ja 12 % naisista, ja ero pysyi samansuuntaisena kaikissa itsenäisyyttä edeltävissä vaaleissa.³⁶ Onkin ilmeistä, että monet vaaliesteet – asepalvelus, konkurssit, irtolais- ja rikostuomiot – koskettivat useammin miehiä. Siten on luonnollista, että myös äänioikeusanomusten lähettäjistä enemmistö eli 53–55 % oli miehiä sekä koko maassa että Hämeessä.

Äänioikeusanomuksia lähettivät Hämeessä yhtä lailla alimpiin sosiaaliluokkiin kuu-

lutvat itselliset ja irtolaiset kuin myös siviityneistöön kuuluvat henkilöt (taulukko 3). Sen sijaan maaseudun talolliset, jotka olivat paikallisen vallan ytimessä, välttyivät äänioikeusepäselvyyksiltä. Vertailu läänin ammatissa toimivan väestön koostumukseen – jota tosin voidaan pitää vain suuntaa-antavana – viittaa työläisten yliedustukseen äänioikeusanojien joukossa. Työläisammattien edustajien hakemukset muodostivatkin noin 40 % koko hakemusjoukosta.

Valtaosa vaalioikeusanomuksista todettiin turhiksi: koko maassa jopa 73 % ja Hämeen läänissä 64 % anojista sai vuonna 1908 kielteisen päätöksen. Hakemusten suuresta määrästä huolimatta ratkaisut noudattivat samaa linjaa kuin edellisvuoden vaaleissa, jolloin koko maassa 66 % anomuksista hylättiin. Kuntakohtaiset erot olivat suuret: 13 hämäläiskunnassa hylättiin vuonna 1908 kaikki anomukset ja toisaalta viidessä kunnassa hyväksyttiin yli puolet anomuksista. Miehillä oli paremmat mahdollisuudet saada anomukselleen myönteinen lopputulos: kun koko maassa miesten anomuksista hyväksyttiin noin 28 % ja Hämeessä peräti 40 %, olivat vastaavat luvut naisten osalta koko maassa 25 ja Hämeessä 32. Yllättävää on se, ettei yhteiskunnallisella statuksella ollut selvää yhteyttä hakemuksen kohtaloon. Hämeessä turhaan äänioikeuttaan ha-

29. Tidskrift, utgifven af Juridiska Föreningen i Finlandissa (TJFF) julkaistuissa äänioikeusanomusluetteloissa (ks. viite 5) on senaatin asiakirjoihin (Senaatin oikeusosaston arkisto, Päätöstaltiot vaaliluettelo ja äänioikeutta koskevissa asioissa 1908 ja 1917, KA) verrattuna epätarkkuuksia. Luvut eroavat osin myös prokuraattorin kertomukseen (VP 1909 II, Asiakirjat IV, 15) sisältyvistä tiedoista. Hämeen osalta nojaudun senaatin asiakirjoihin. Muut tiedot on poimittu TJFF:stä ja puuttuvia tietoja on täydennetty senaatin arkistosta.

30. SVT XXIX 1 1907–08, 2.

31. Hakkila (1939) 750.

32. Suomen suuriruhtinaanmaan vaalilaki 20.7.1906 § 2–17; Oikeustapauksia. *Lakimies* 1910, 45–46.

33. Tilattoman väestön alakomitea. Tilastollinen tutkimus yhteiskuntataloudellisista oloista Suomen maa-laikunnissa v 1901, osa I, taulu 1.

34. Punaisen julistuksen hyväksyi 50 % anomuksia lähettäneistä ja 20 % kunnista, joista ei anomuksia lähetetty. Pirjo Ala-Kapee (1972) *Vallankumouksen kannatus Hämeen ja Satakunnan kansalaiskokouksissa vuoden 1905 suurlakon aikana*. Suomen historian pro gradu -tutkielma, Tampereen yliopisto.

35. SVT XXIX 1 1907–08, 31–33.

36. SVT XXIX 1–8 1907–17.

Taulukko 3. Äänioikeusanojien sosiaalinen tausta Hämeen läänissä 1908

	Anomuksia	%	Ammatissa toimivat Hämeessä v. 1910 ³⁷
Talolliset	0	0,0	6,7
Hallinto, opetus, vapaat ammatit, työnjohto	11	4,6	2,8
Käsityön ja rakennusalan ammattilaiset	22	9,3	
Työläiset, joista	97	40,7	34,3
Työmiehet	64	26,9	
Tehtaantöntekijät	11	4,6	
Teollisuuden, liikenteen, rakennuksen työmiehet	20	8,4	
Ulkotyömiehet	2	0,8	
Torpparit	18	7,6	10,4
Rengit, palvelijat, apulaiset	14	5,9	7,1
Mäkitupalaiset, mökkiläiset	16	6,7	25,1
Itselliset, loiset, joutolaiset	36	15,1	
Irtolaiset, vaivaishoitolaiset	10	4,2	3,5
Muut (leski, vaimo, eläkel., ei tietoa)	14	5,9	10,1
Yhteensä	238	100,0	100,0

kiivat esimerkiksi sivistyneistöön ja työnjohdon kuuluvat, kun taas keskimääräistä useammin hyväksyttiin esimerkiksi irtolaisten ja vaivaishoitolaisten anomuksia. Yleisesti ottaen työläiset ja käsityön ja rakennusalan ammattilaiset saivat kuitenkin paremman tuloksen kuin torpparit, palvelusväki ja ammatittomat naiset. Syitä hylkäysprosenttien eroihin onkin haettava tarkastelemalla anomusten päätöskriteerejä.

Hylkäyksen syy: muotoseikat ja hengillekirjoittamattomuus

Vuonna 1908 Hämeessä peräti joka kolmannen äänioikeusvaatimuksen läpimeno pysähtyi hakemuksen muotovirheisiin eli puuttuviin allekirjoituksiin, valtuutuksiin ja todistuksiin sekä määräajasta myöhästymisiin (ks. taulukko 4). Ensimmäisiin vaaleihin verrattuna tilanne oli jo kohentunut, sillä tuolloin jopa 60 % koko maan hylkäyksistä tehtiin tällä perusteella. Anomuksen muotoseikoissa nimenomaan senaatti noudatti ankaraa linjaa, sillä peräti 18 tapauksessa se kumosi läänin kuvernöörin tekemän oikaisupäätöksen.³⁸

Anomuksen teon ongelmat kasaantuivat alempiin yhteiskuntaluokkiin: itselliset, irtolaisten vaimot, mäkitupalaiset, rengit ja

Taulukko 4. Äänioikeusanomusten hylkäyskriteerit Hämeessä 1908

Syy	Määrä	%
Hengillekirjoittamattomuus	69	45,4
Anomuksen muotovirheet	50	32,9
Maksamattomat verot	18	11,8
Vaivaishoitolaisuus	10	6,6
Ei hyvää mainetta	2	1,3
Henkilöllisyys epäselvä	2	1,3
Holhouksenalaisuus	1	0,7
	152	100,0

torpparit olivat epätäydellisissä hakemuksissa yliedustettuina. On selvää, että heidän tottumuksensa virallisten anomusten tekoon oli vähäistä, ja kirjoitustaitokin puuttui 1900-luvun alussa edelleen yli 40 %:lta väestöstä. Erityisesti porvaripiireissä olikin ehdotettu tietyn sivistystason asettamista äänioikeuden edellytykseksi, ja toisaalta oppivelvollisuuden tarvetta perusteltiin juuri äänioikeuden mukanaan tuomilla vaatimuksilla.³⁹

Yllättävää on, että lähes puolet hylkäyksistä tehtiin, koska anojaa ei ollut asianmukaisesti kirjattu kunnan henkikirjoihin. Lain mukaan vaalioikeutta vailla oli se ”joka kolmena viimekuluneena vuonna ei ole ollut

tässä maassa hengille pantuna”, eli säädös oli kohdistettu Suomen kansalaisuuden saaneisiin ulkomaalaisiin ja ulkomailla asuviin suomalaisiin.⁴⁰ Äänioikeusanomuksissa ei kuitenkaan ollut kyse kansalaisuuskiistoista⁴¹ vaan siitä, että viranomaisten omaksuman ankaran tulkinnan takia moni koko ikänsä Suomessa – jopa samalla paikkakunnalla – asunut menetti äänioikeutensa.

Jo ensimmäisissä vaaleissa vuonna 1907 huomiota herätti yhteiskoulunjohtaja Oskari Mantereen tapaus. Hän menetti äänioikeutensa, koska oli jäänyt edellisvuonna merkitsemättä monivuotisen asuinkuntansa henkikirjaan. Vuonna 1909 puolestaan kansanedustajaksi valittu Matti Helenius-Seppälä joutui luopumaan paikastaan, koska hänen nimeään ei henkikirjoitusvirheen takia löytynyt vaaliluettelosta. Vaaliluetteloon otettiin siis vain ne henkilöt, jotka olivat hengillepannut. Yhdenkin vuoden puuttuva henkikirjoitus merkitsi äänioikeuden menetystä.⁴² Nimenomaan senaatti piti tiukan linjan, sillä se muutti vuonna 1908 tällä perusteella 12 hämäläisanojan kuvernööriltä saaman oikaisupäätöksen kielteiseksi. Hämeessä tästä syystä äänioikeutta vaille jääneet edustivat kaikkia yhteiskuntaluokkia: työmiesten, irtolaisten ja torpparinleskien lisäksi myöskään arkkitehti, sanomalehtimies ja kansakoulunopettajatar eivät saaneet äänestää. Yhtä poikkeusta lukuun ottamatta kaikki sivistyneistön hakemukset kaatuivat juuri henkikirjoitusehtoon.

Henkikirjoitusehdon ahdas tulkinta herätti arvostelua oikeusoppineiden piirissä, sillä hengillekirjoittamattomuuden syynä ei läheskään aina ollut henkilön oma laiminlyönti. Ehdon katsottiinkin tarjoavan henkikirjoittajille mahdollisuuden mielivaltaiseen menettelyyn – ja sitä paitsi olevan lainvastainen. Ylipäätään henkikirjoituskäytännöt todettiin kirjaviksi. Ainakin 1920–30-luvuilla isännät jättivät veroja välttääkseen muualta muuttaneet palkolliset ilmoittamatta eikä kunnissa mielellään ilmoitettu myöskään niitä, joiden oletettiin joutuvan köyhähoidon varaan. Erityisesti kaupungeissa henkikirjoituksen todettiin muodostuneen ”jonkinlaiseksi salaperäiseksi omalaatuiseksi toimitukseksi”. Se, että liki puolet hengil-

lepanon puutteen aiheuttamista hämäläisistä äänioikeusepäyksistä tehtiin vuonna 1908 Tampereella ja sen lähikunnissa, viittaa esikaupunkiväestön henkikirjoituksen ongelmallisuuteen.⁴³

Eduskunnan lakivaliokunnan enemmistö kannatti henkikirjoitusehdon lievempää tulkintaa jo vuonna 1909. Senaatin linjan todettiin alkaneen vähitellen muuttua ja henkikirjoituksen virheitä korjattiin yleisesti vuoden 1911 vaaleissa. Vuonna 1917 palattiin kuitenkin jälleen ankaraan käytäntöön.⁴⁴

Kaiken kaikkiaan vuonna 1908 vain joka viidennen hämäläisänomuksen hylkäyksen syynä oli anojan oma suoriutumattomuus tai kelvottomuus. Yleisin tällainen kriteeri oli veronmaksun laiminlyönti. Esimerkiksi kahden tamperelaisen pellavatehtaan työntekijättären osalta todettiin, ettei heidän yksityiseltä eläkerahastolta saamansa vuotuinen eläke vapauttanut kruunuveron maksamisesta. Senaatin linjan mukaan vaaliluettelon tarkastuksen jälkeinen veronmaksu ei riittänyt äänioikeuden saamiseen. Eriäviä käytäntöjä esiintyi sen suhteen, täytyikö vaalieste yhden vai kahden vuoden verorästeillä.⁴⁵

Vaivaishoitolaisuus koitui kuuden miehen ja neljän naisen äänioikeuden esteeksi. Vaikka laki kielsi vain vakinaista vaivaishoitoa itselleen saaneiden äänestämisen, hylättiin hauholaisen mäkitupalaisen hakemus,

37. Lukuun sisältyy vain perheen pääasiallinen elättäjä, joten naimisissa olevat naiset puuttuvat. SVT VI Väestötilastoa 47 Suomen väkiluku 31 p:nä joulukuuta 1910 II, 40, 62.

38. Ks. VP 1909 II, Asiakirjat IV, Prokur. kert., 10–11.

39. SVT 1912, 46–47; Esim. Kurki (1986) 12; Pohjantammi (2003) 388; Harjula (1996) 94–95.

40. Tarkiainen (1971) 46–47; Hakkila (1939) 387–389.

41. Poikkeustapauksia: TJFF 1910, 104–105, 136–137.

42. 'Oikeustapauksia', *Lakimies* 1907, 33–34; Ahava (1914) 18; VP 1909 II, Asiakirjat IV, Prokur. kert., 7–9.

Ks. myös Eino Murtorinne (2006), *Lennart Heljas. Kansainvälisesti suuntautunut poliitikko ja kirkonmies*, Hist. tutk. 231, Helsinki: SKS.

43. V. B., 'Vaalilain tulkitsemista', *Lakimies* 1907, 24–25; Tarkiainen (1971), 46–47; Kom.miet. 1923:7, 24; Kom.miet. 1936:12, 23–26; Elias Orrman (1980) 'Henkikirjat henkilöhistoriallisena lähteenä', *Genos* 1980. http://www.genealogia.fi/genos/51/51_1.htm

44. VP 1909 II, Asiakirjat IV, Lakivaliok.miet. nro 1, 6–9; 'Oikeustapauksia', *Lakimies* 1910, 46–47; Hakkila (1939) 388; Tarkiainen (1971) 46.

45. 'Oikeustapauksia', *Lakimies* 1910, 44–45; VP 1909 II, Asiakirjat IV, Prokur. kert., 9, Lakivaliok. miet. nro 1, 10.

koska hän oli saanut useina vuosina apua perheensä elatukseen. Senaatti katsoi, että todistusvastuu vaivaishoidon nauttimattomuudesta oli henkilöllä itsellään. Sen sijaan lakivaliokunta korosti vaalilautakunnan vastuuta: sen tuli selvittää joko asiakirjojen tai paikallisolojen tuntemuksen avulla avun vakinaisuus ja sen kohdistuminen, sillä ”vaalioikeutta riistävä seikka pitää olla tietynä, ennen kuin valitsija voidaan vaaliluettelosta poisjättää, jota vastoin hänen asiaan ei ole näyttää että tuota syytä ei ole olemassa”.⁴⁶ Muistitieto Varpaisjärveltä viittaa lainvastaiseen menettelyyn:

”Kunnanherrat (...) ottivat äänioikeuden pois sellaiselta, joka oli saanut kunnanapua, vaikkapa vain tilapäisesti. Kun menin kunnanapua saatua äänestämään, niin minulle sanottiin: ”Vettä on kengässä”, eikä annettukaan äänestää, ja saman kunnaisät tekivät kaikille, jotka olivat saaneet kunnanapua.”⁴⁷

Muiden vaaliesteiden merkitys hylkäysperusteina jäi vähäiseksi. Oriveteläisen itselismiehen maineen vei ryöstöstä saatu vankilatuomio eikä tamperelainen suutari kyennyt luotettavasti osoittamaan mainettaan. Lisäksi korpilahtelainen torpparinpoika todettiin holhouksenalaiseksi.

Veronsa maksaneet hyväksytyjen enemmistöinä

Myönteisen päätöksen äänioikeusanomukseensa sai 86 hämäläishakijaa eli 36 % anojista. Luku on merkittävä, sillä paikallistasolla tehty päätös äänioikeuden epäamisestä myönnettiin virheelliseksi. Luku antaakin aiheen olettaa, että myös anomuksen tekoon ryhtymättömien joukossa oli lukuisia kansalaisia, joiden mahdollisuudet poliittiseen vaikuttamiseen evättiin perusteettomasti. Esimerkiksi vielä 1930-luvulla vaaliluetteloiden virheellisyydet paljastuivat asianosaisille usein vasta vaalitoimituksessa.⁴⁸

Yleisin syy äänioikeusanomuksen hyväksymiseen oli verojen asianmukainen maksaminen. Se, että anojat joutuivat erikseen osoittamaan maksaneensa veronsa tai olevansa vapautettuja veronmaksusta, kertoo

Taulukko 5. Äänioikeusanomusten hyväksymiskriteerit Hämeen läänissä 1908

Syy	Määrä	%
Verot	57	66,3
Verot maksettu	50	
Vapautettu veronmaksusta	7	
Syytä ei mainita	13	15,1
Henkilöllisyys selvitetty	8	9,3
Hyvä maine osoitettu	6	7,0
Ei nauti vaivaisapua	2	2,3
	86	100,0

kin yhteiskunnan kyvyttömyydestä byrokraattiseen tarkkuuteen. Kun verolippuun merkittiin nimeltä ainoastaan perheenlätettäjä, mutta vaimo, lapset ja palkolliset pelkästään lukumäärältään, todettiin tästä aiheutuvan epäselvyyksiä. Ongelmia saattoi aiheutua myös siitä, että henkilöä oli verotettu kahdella eri paikkakunnalla.⁴⁹ Hämeessä yli puolet verot moitteetta suorittaneista oli tamperelaisia, joten muuttoliikkeen työläiskaupungin kirjanpidossa näytti olleen paljon toivomisen varaa. Suurin yksittäinen ryhmä veronsa maksaneiden joukossa olivat työläiset. Veronmaksusta vapautetuksi todettiin lisäksi 65 vuoden iän takia yksi anoja, ja kuuden henkilön varattomuuden todisti kunnallishallitus. Toisin kuin sosiaalidemokraatit olettivat, varattomuustodistuksia siis hankittiin äänioikeuden takaamiseksi, joskin verraten harvoin.

Henkilötietojen oikaisu johti kahdeksan henkilön äänioikeuden palauttamiseen. Tässä yhteydessä korjattiin vaaliluettelosta puuttuvat mutta henkikirjasta löytyvät nimet, virheelliset iät ja väärinkirjoitetut nimet. Esimerkiksi tamperelainen puuseppä sai viranomaiset vakuutettua siitä, että varkauteen oli syyllistynyt joku muu samanniminen henkilö. Kaikki henkilöllisyyteen liittyvät epäselvyydet esiintyivät Tampereella ja Pirkkalassa. Onkin luonnollista, että pienissä kunnissa, joissa väki tunsivat toisensa vuosien takaa, vastaavilta ongelmilta vältyttiin.

Kansalaisluottamusta nauttiviksi todettiin anomusten perusteella kaksi naista ja neljä miestä. Esimerkiksi messukyläläinen työmies, jonka äänioikeuden vaalilautakunta

oli evännyt juopumuksesta saadun sakko-tuomion perusteella, sai luvan äänestää.⁵⁰ Äänioikeuden saivat myös hausjärveläinen itsellisenäinen sekä korpilahtelainen mies, jotka esittivät riittävän vakuuden siitä, etteivät olleet vaivaisavun varassa.

Anomukset vaalioikeuden epäamisestä

Pieni osa äänioikeusanomuksista sisälsi vaatimuksen jonkun toisen henkilön äänioikeuden epäamisestä. Vuonna 1908 koko maassa tällaisten anomusten kohteena oli 151 henkilöä, mutta vain 25 heistä lopulta menetti äänioikeutensa. Valtaosa anomuksista hylättiin prosessivirheiden takia, kun taas yleisimmät syyt äänioikeuden epäamiseen olivat vaivaishoitolaisuus ja alaikäisyys.

Toisten äänioikeuden riistämistä koskevat anomukset noudattivat perinteistä valta-asetelmaa: anojana oli yleensä talollinen, nimismies tai kunnallislautakunnan puheenjohtaja ja anomusten kohteet olivat työmiehiä, itsellisiä tai torppareita vaimoineen. Hämeen läänissä tilanne oli sikäli mielenkiintoinen, että talolliset, jotka loistivat poissaolollaan äänioikeuden anojien joukossa, olivat edustettuina epäysanomuksissa myös anomusten kohteina. Hauholla mäkitupalaismiehen vaatimus talollisen lesken poistamisesta vaaliluettelosta holhouksenalaisuuden takia tuotti tuloksen. Kuhmalahdella, jossa eläkemiehen poika anoi mielisairaana talollisen tyttären äänioikeuden epäämistä, päädyttiin puolestaan kielteiseen päätökseen, sillä tyttären laatiman selvityksen katsottiin osoittavan riittävää henkistä kykyä.⁵¹ Asettuminen talollisia vastaan – olkoonkin että kohteena olivat leski ja tytär – kertoo osaltaan vähäväkisen kansanosan voimantunnosta ja pyrkimyksestä vaikuttaa paikallisiin ratkaisuihin, mikä onkin mielletty suurlakon keskeiseksi yhteiskunnalliseksi muutokseksi.⁵²

Valtiokansalaisuus oikeutena

Valtiollinen äänioikeus toteutettiin vuonna 1906 Suomessa periaatteessa yleisenä, mutta käytännössä vain tietyt ehdot täytettäviin rajoitettuna. Ehdoilla oli kansalaisen kriteerien määrittelyn ohella myös käytännön

merkitystä, sillä jopa noin 200 000 poissuljetun osalta suurlakon herättämät odotukset eivät täyttyneet. Myös osa etnisistä vähemmistöistä jäi äänioikeuden ulkopuolelle ja korkea ikäraja karsi keski-ikältään nuoren työväestön äänestysmahdollisuutta. Vaikka suurin osa vaaliesteistä kohdentui ns. marginaaliväestöön, vero- ja henkikirjoitusehdot kohdistuivat varsin satunnaisin perustein myös aivan tavallisiin kansalaisiin. Nämä kriteerit asettivat viranomaisrekistereille uudenlaisen tarkkuuden velvoitteen – ja tarjosivat samalla rekistereiden laatijoille myös mahdollisuuden paikalliseen val-lankäyttöön.

Äänioikeutta vaille jääneiden anomukset oikeutensa palauttamisesta kertovat sekä äänioikeudelle annetusta merkityksestä että kansalaisten valmiudesta haastaa viranomaispäätökset. Läheskään kaikilla ei tosin ollut riittävää taitoa tai mahdollisuutta anomuksentekoon. Anomusaktiivisuuden paikalliset erot olivat suuret, ja paikkakunnan suurlakonaikaisella toimeliaisuudella näyttää olleen yhteyttä anomusten määrään. Merkittäviä luokka- tai sukupuolieroja ei äänioikeusanomuksissa voida havaita, mutta maaseudun valta-asetelmista kertoo se, etteivät talolliset joutuneet äänioikeuttaan peräämään.

Kun jopa noin kolmannes äänioikeusanomuksista johti äänioikeuden palauttamiseen, viittaa tämä siihen, että suurelta joukolta suomalaisia mahdollisuudet poliittiseen vaikuttamiseen evättiin oikeudettomasti. Valtiokansalaisuutta vaille jätetyt eivät suinkaan olleet kunnottomia ja kelvottomia, vaan heidän joukkoonsa saattoi likimain sattumanvaraisesti joutua kuka tahansa suomalainen. ■

46. VP 1909 II, Asiakirjat IV, Prokur. kert., 9–10 ja Lakivaliok. miet. nro. 1, 10–11.

47. Jukka Eenilä (toim.) (1971) *Ruotiukkoja ja buutolaisia. Muistikuvia entisajan sosialihuollosta*, Helsinki: Tammi, 132.

48. Kom.miet. 1936:12, 25.

49. VP 1909 II, Asiakirjat IV, Lakivaliok. miet. nro 1, 9; Kom.miet. 1923:7, 25.

50. Myös: 'Oikeustapauksia', *Lakimies* 1907, 64–65; TJFF 1908, utslag 7–8a.

51. Mielisairaudesta päätösperusteena ks. Hakkila (1939) 387 alaviite.

52. Esim. Soikkanen (1966) 429, 442.